Boromisza Tibor

A DÉLIBÁBOS HORTOBÁGYON

1.

A szelíd nyárutói nap derűs kedvességgel sugározta be a pusztaságot. A Máta mögött lépkedtem hosszúra eresztett kantárral a Csúnyaföld felé. Esedékes volt egy kis beszélgetésem Csegei Kovács Sándorral, aki is akkoron a kecskés pusztai kunoknál volt számadó bojtár a renyhe ménesnél. Azidőben pásztorfejeket festettem. Gyűjtöttem az egykori szilaj pásztorság mai ivadékainak jellegzetes képmásait.

A pásztorság élete felettébb érdekelt. Több okból. Akkoron már igen időszerűvé tette igyekezetemet az a körülmény is, hogy erősen pusztulóban volt ez a legősibb foglalkozás. Sajnos. Mondhatnám, szinte az utolsó mohikánokkal találkoztam az ősi pusztázó életben. Akik már megőrzői a legősibb foglalkozás öröklött eredetiségének.

2.

Úgy számítottam, hogy még a delelőnél találom a ménest. Sikerül a merítő deszkáról előkotornom Sándort. Meglepem. Már azt persze illik tudni, hogy a méneskút káváján belül eső deszkahidlás – a merítő deszka. A pásztorok legkedvesebb pihenő helye. Ezen a merítő deszkán állnak, amikor felrángatják naponta azt a jó pár száz veder vizet – a jószágnak. Azután ezen pihennek is rekkenő meleg deleléskor. Jó alvás esik rajta. Árnyékos, hűs és bogármentes. Csak oszt' nemigen tanácsos forgolódni, ha nem akar az ember a kútmélyi békákkal atyafiságba keveredni…

Már messziről észleltem azonban, hogy a ménes körül valami nincs rendben. A kisbojtár lóháton ült, és egyedülvalóságának nagy fontosságában rúgatott ide-oda a legelésző lovak körül.

– Jó nap', Imre öcsém! – kajátottam messziről.

– Adj' Isten! – rikkantott illendően. – Egy kis hiba esett – tette hozzá sebtiben. Az éjjel meglógott pár csikó egy öreg kolompossal. Sándor bácsi utánuk vetette magát már a szürkületkor…

– Aztán merre sejdíti a szökevényeket?

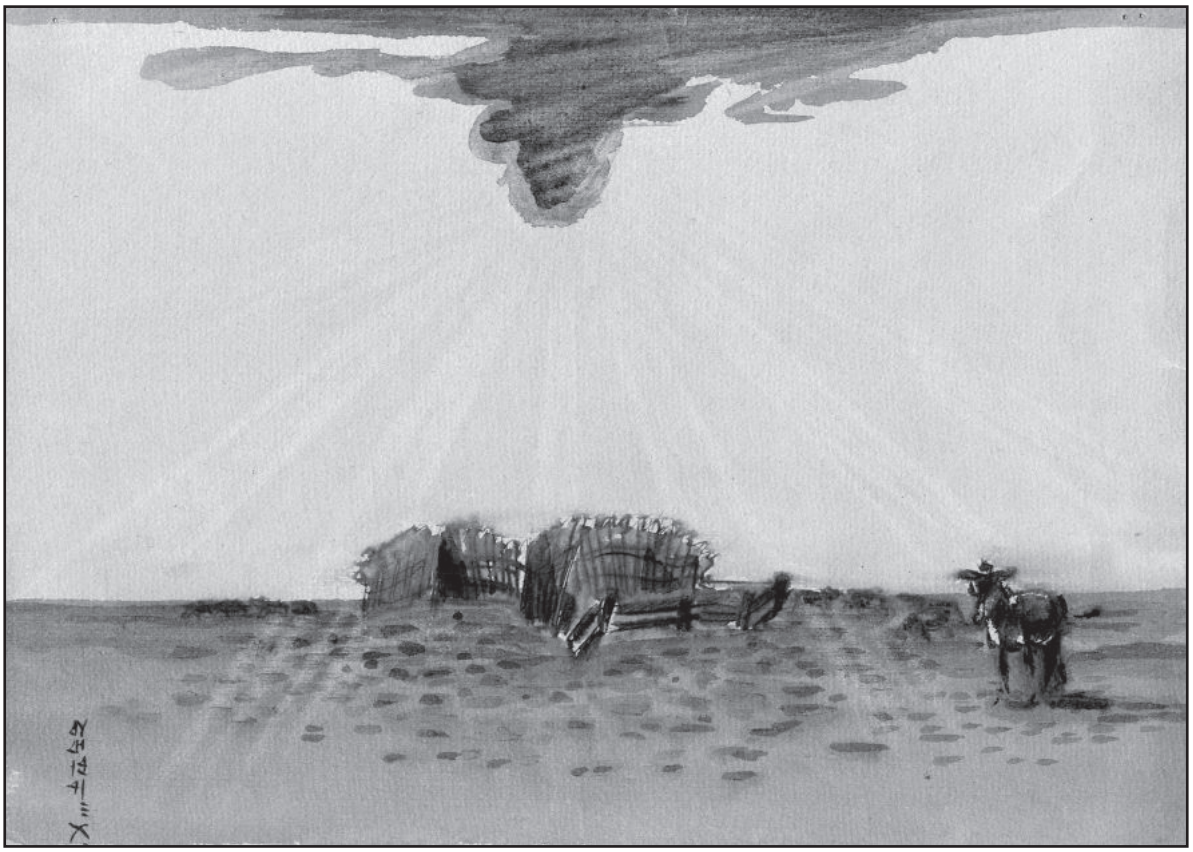
– Úgy néztem, Vókonyán át a Karinkónak vette az útját. A luvak odavalósiak a balmazi tanyákra.

– No hát akkor Isten veled, Imre öcsém. Majd utánuk eredek én is – szóltam, és már neki is szorítottam hátasom a vókonyai átkelőnek. Ott van egy hidas átjárás a Hortobágy vizén.

Derekasan túljártam már a Francia kúton, amikor még mindig hallottam a csikós fattyú veszettül hangos nótázását. Fújta a híres nótát, ami most ugyancsak alkalomszerű volt.

Lúra, csikós, lúra, nem a csárda felé,
Elszaladt a mínes a Tirimpó felé.
Túl van a határon, mán más térítgeti,
Eztet a számadó nem nagyon szereti…

Megszaladás – a ménes veszedelme. A csikós kártevője. Szélviharban, rossz időben mindig ott lóg ez a romlás a ménes felett. A ló, ha

Boromisza Tibor: Karám (Hortobágy). Akvarell, 22,5 x 31,5 cm

még oly régen istállózott is, kikerülve a ménesi világba, szinte hetek alatt visszaesik az ős ménesi szellem hatalmába. Boldogan felejti el a ló, szarvasmarha – az emberszabta korlátok közti szolga életét. Örvend a szabadságnak, ami, ha nem is közelíti meg az évezredek ködös távlatában tovatűnt természetes életmódját, mégiscsak szabadság.

Ki van téve hónapokon keresztül éjjel-nappal az időjárás legkülönbözőbb lehetőségeinek. Egyszer vihar riogatja, máskor a tartós hideg szél, eső paskolja – majd meg a forró szárazság szomjúhoztatja, éhezteti. A perzselő nyár végén rendszerint lekopik a legelő. Porzik a szik, elapadnak a kutak. Ilyenkor eszébe jut az istálló, abrak, jó kútvíz meg a széna… szóval – a civilizáció.

Mindezen okból azután mégiscsak rájön a jószágra a mehetnék – hazafelé…

És rá jön: a megszaladás!

A megszökött állatot azután nem egykönnyű előkeríteni. Hetekig eltarthat a hajsza, amíg a harmadik-negyedik határban fülöncsípik. Ez pedig rettenetes nagy fáradtsággal történik és körülményesen. Az idegenbe tévedt jószágért még kárdíjat is kell leszurkolni. Ez mind a számadó terhére megy. A bojtár ügye-baja. Így tehát érthető, hogy a csikóséletben éppenséggel nem szívderítő esemény.

Ezúttal is ez történt. Egy öreg kolompos megunta nyalogatni a kopár szik sarját. Az éjféli sötétben meglógott, de hogy ne unatkozzék az úton, magával szöktetett három fiatal csikót. Az ilyen

vén kópé érti a módját. Van valami különös jelbeszédjük. No meg jószívű állati együttérzésük. Hiszen nem emberek… Hortobágyi hosszas tanulmányéveim alatt nem egy gondolkoztató példát halottam a pásztorságtól. Magam is tapasztaltam. Szorult időben, teszem, ha egyik jószág dúsabb legelőre talál, rendszerint magával csalta, legalább is a városi igástársát. Volt szíve hozzá…

3.

Az újvárosi árok mellett ügettem már, közel Karinkóhoz, amikor kolomphang ütötte meg a fülemet. Amint fölugratok egy laponyag tetejére, látom ám, hogy a Darurét felől erre kavarognak a szökevények. Hátulról rohamozza őket Sándor éktelen csikósfohászkodás meg karikás kongatás kíséretében.

Azt megintcsak tudni kell, hogy a meglógott lovak, méghozzá, ha ilyen öreg kolompos a vezér – mindenűvé kívánkoznak, csak éppen hogy nem a méneshez. Most már abban rejlik a csikóstudomány, hogy hol elibe, hol oldalába, hol meg hátuljába ereszti a karikást a szökevényeknek. Természetesen a legnagyobb rohanás közben. Arrafelé igyekszik nyomni a szökevényeket, amerre a ménes van. Ilyenkor persze arról szó sem lehet, hogy az ember a ló patája alatti terepet vizsgálja. Vagy az akadályokat mérlegelje. Ennek okából nincs is itten a csikósnyereg alatt heveder. Csak úgy által van vetve a kengyellel ellátott nyereg alakú pokróc-féle. Ha egyszer már bukni kell, jobb ezzel együtt az anyaföldre hüppenni, semmint a hevederes nyereg kengyelébe fennakadni. Az ember kitörheti a nyakát amolyan sima módon is.

Nagyjában az a cikk-cakk vonal, amelyik az ilyenféle terelést jellemzi, erősen emlékeztet a széllel szemben való vitorlázáshoz.

Ilyetén látván Sándor öcsémnek szörnyű viaskodását – hatalmasat kurjantottam. Ő nyomban visszakiáltott, jelezvén az észrevételt. Tisztában voltam a tennivalómmal. Jó magam is kiengedtem lovaglóostorom, amelyik ugyan nem volt karikás, de ott szabták a pusztán. Jó pár sörényből való szúnyogot fontak a végibe – csípőset. A kengyelvasakat által vetettem a nyeregkápán, gondolván a bukás reményteljes eshetőségeire. Aztán nekiiramodtam sarkantyú nyomással, hogy dűlőre segítsem Sándor dolgát.

Ezidőtől az események őrült gyorsasággal peregtek le. Mint egy megkergült mozi gyorsított filmszalagja. Megállás nélkül. Azt a tizenöt-húsz kilométert, amit lerohantunk, sohasem fogom elfelejteni… Pedig életemben jó pár nyaktörő tereplovagláson estem át huszárkoromban. Nem egy akadállyal álltam szemben. Ez a hajsza izgatóbb volt és veszedelmesebb. Útvonalunk a Porosháton és a Csúnyaföldön vezetett keresztül. Már elnevezésükben benne van a jellegzetesség. Nem sima gyeppályáról van szó. A föld háta tele van hintve öklömnyitől egészen dinnye nagyságú éktelen szemölcsökkel. Ezeket *vasborsókának* hívják errefelé. Azután beszélhetünk hatalmas zsombékokról, félméteres földrepedésekről… Mind megannyi kitűnő bukási alkalom.

Kurta szavú beszélgetés, helyesebben ordítozás indult meg közöttünk a robogó rohanásban.

– Arra nyomja, az árok oldalába! – kurjantott Sándor. – Nem Vókonyának, hanem a gázlónak megyünk.

– Értem, Sándor! – ordítottam vissza, miközben a kolompos elé rúgtattam, nagyot csippentve a hasa alá. Erre az egész társaság szinte derékszög alatt ugrott neki egy hatalmas szamártövissel burjánzó laposnak…

Erről csak annyit, hogy magasságukban az orromat csiklandozták eme ékes virágnak szúró tövisei. E tájékon derekas és kedvelt növésük. Hasznos a mivoltuk. Itt bizony szoruláskor nemcsak a szürke fülesnek eledele, hanem a rangosabb jószág is ráfanyalodik.

– Hej, azt a keserves… – kurjantotta Sándor a kolomposra, a másik oldalról eresztvén hasa alá az ostort.

– Nem látod, merre van a Csúnyaföld…!

No persze, hogy látta a kese. Hiszen éppen ettől ódzott a patája. Na de hát szót-szóra, az árok mentén szerencsésen lerohantunk a hortobágyi gázlóhoz, mint a kilőtt golyóbis. Aztán belé…

Itt a Hortobágy folyó medre csupasz két part között terjeng. Mondják, hogy folyik, de szeme legyen annak, aki egy órán belül észreveszi ezt a lassú folydogálást. Ős agyag a feneke, amibe egyelőre semminémű vízinövény nem szeret gyökeret verni. Csupán a messziről elnyúló sulyom indái tarkállanak itt-ott a szinten elterülő lapos leveleikkel, magukkal vonszolva a feketére érett, bikafejű, szúrós gyümölcsöt. A falusi, tanyasi gyermekek jóízű gesztenyéjét – persze főtten.

Szinte jólesett belérohanni a nyakig fröcskölő friss vízbe. Olykor meg is merültünk. Mikor aztán a túlsó parton felkaptattunk, úgy lógtak a sulyomindák a nyeregkápáról, mint valami ékes keleti szőnyegdíszítmény. Hamarosan megtorpantunk e ménesnél. Már messziről nyerítettek elibénk a lovak, és visszanyihogtak a megtért bűnösök. Sándor, amint a nyeregből ugrott, odalépett hozzám, és parolázás után csak ennyit mondott:

– Jau munka volt, Művész uram. Köszönöm a szívességét.

– És feletébb élvezetes is – tettem hozzá. – Megérte a fáradságot.

4.

Alkonyodott. Késő volt már ahhoz, hogy egyéb érdemes munkához kezdjünk. Elheveredtem az egyik csikósbundán, a vasaló parázsló tüzének melegében. Ruhámat szárítgattam, meg a jó illatok után szimatoltam a hűsülő esti légben… Mikor a „vasalót" említem, újólag tudni kell, hogy ez nem afféle gazdaasszonyi készség. A pusztázó életnek egyik legtökéletesebb berendezkedése ez a nádból való alkotmány. Az alakjának alaprajza tényleg vasalószerű. Ez a kis udvarféle aztán úgy van körültűzdelve sűrű nádszálakkal, hogy a teteje a nádbugáknak egy keskenyedő nyílást hagy az ég felé. Körül is van fonva, meg külső-belső oldalán földdel kupacolva az erősség kedvéért. Az egyik oldalán szabad a nyílás, a kibejáró pásztor számára, aki is a vasaló közepin szokta a tüzet megrakni, és a pásztor ételeket elkészíteni. A jó vasalóban mindenkor ott parázslik a finom gané-tűz a hamu alatt. Ez a legősibb konyhakészség méltán bámulatos. Egyik

Béke költözött a szívünkbe és erősen megkísértettek ama nagy keleti Bölcsnek szavai, amik is ilyetén hangzanak:

Ha az emberek lemondanának önhitt szenteskedésükről, meg önakaratos bölcseskedésükről, nagy javukra válnék.

Ha lemondanának az önakaratos kegyosztásról és önhitt cselekvésről, visszatérnének igazi természetükhöz.

Hát igen. E mélyenszántó bölcs gondolatokra csak a pusztázó ember tud méltó feleletet adni.

A megértő igaz felelet pedig mély, igen mély és hosszas hallgatás.

(A szerző által kihúzott rész a gépiratban)

stockholmi néprajztudós látogatóm nem győzte csodálni egyszerűségét, célszerűségét. Szél nem képes kidönteni, benne a tüzet eloltani. Tartóssága pedig szinte végtelen… Csinált is róla egy csomó fényképfelvételt a múzeuma számára.

No de konyhakészségről lévén szó, térjünk csak vissza a hűs esti légben szálló illatokhoz… Tésztás kása készült. Jó barna-pirosra forgatva. Erről megestlen illendő volna kimerítő dicséretekbe bocsátkozni. A leírás hosszadalmassága miatt ezúttal azonban csupán azt engedem sejtetni, hogy párja nem sok akad a konyhaművészetben. Az elkészítése oly bonyodalmas, hogy még a pásztorok között is, akik tudvalévően jelesül szakácskodnak, nem sok igazi mestere akad ennek az ételnek.

Száz szónak is egy a vége, igen jól bepakkoltunk belőle. Mint a göböly.

Eközben a ménes is lassan leheveredett. Imre nekiállt egy fűcsomóval és fényesre súrolta a bográcsot. Víz és hamu nélkül. Bévül olyan fényes lett, mint a tükör. Szinte a légy is lábát törte a síkosságában, ha rámerészkedett. A pásztorság igen nagy súlyt helyez a tisztaságra.

Az ég pirosságába mind több szürkéslila keveredett. Zúgó nádasok felett egy-egy bíbic siránkozott. Talán az öreg kolompost sajnálták, aki is mint felbujtó, súlyos büntetést kapott. A szilaj ménesi világban a legnagyobbat… Amint Sándor végigjáratta szemét az elhelyezkedő ménesen, végezetül odakajátott nagyfennen Imrének:

– Aztán a vén lógóst pedig megbéklyózni…!

Megbéklyózták. Búsan szökdécselt az öreg csataló, miként sziklán a kecske, meg-megrázva olykor a kolompot. Hja, rendnek kell lenni a hosszúfenék tájékán is.

5.

Az elfeküdt ménes után mi is végleg elheveredtünk a dús szőrzetű bundákon. Nagyszerű pusztai ruhadarab ez annak, aki elbírja a viseletét. Meg oszt élni is tud vele. Helyettesíti az esőköpönyeget, banyakemencét, derékalját meg a takarót. Jó fürtös, mint az ős magyar juhnak, a rackának a bundája, melyből készül is. Amúgy ázás híján is megnyomja a maga negyven kilóját. Ha az ég pár napig locsolgatja, legény legyen, akinek két vállát be nem horpasztja. Egy pesti újságíró szemlélgette egy ízben a gyönyörű alkotmányt, amint délcegen ringott a pásztor termetén. Igen megkívánta annak viseletét. Mikor aztán nagy szívességgel a nyakába kerítették, hát a tizedik lépésnél teknősbékává zsugorodott alatta…

Szóval, mint mondám, elfeküdtünk végre mindmegannyian. A csikós tanya hatalmas őre, Bundás komondor is odasompolygott a neki járó maradékra. Ő a tanya őre, bár a lovakhoz kutya állatnak rendszerint nincsen semmi köze. A rúghatnám patások nem állják az ilyen vakkantva harapó csodabogarakat. Hamarosan agyonrugdalnák. Azonban nincs szabály kivétel nélkül. Láttam lovat terelő pulit is. Igaz, hogy csak afféle gyalogménesnél… A gyalogménes megkülönböztetése a nagy ménestől, az egykori szilajtól abban vagyon, hogy nemcsak számban csekély, hanem a csikós is gyalog jár. Karikás mellett jóféle furkósbottal is föl van fegyverkezve, amit veszedelmes pontossággal szokott a pásztor elhajigálni, túl a karikás csíptető távolán. Ezt a fiókménest azután puli tereli esténként a karámba, ahol lakat alá kerülnek. Volt alkalmam ilyen kiváló „lúterelő puli" ismeretségét is megszerezni, de ez máshova tartozik.

Miközben szótlanul bámultunk a hamvadó parázsba, amit sóhajtó pusztai szél pislogtatott, szinte hallottam a nagy mezőség lélegzetét…

De hát, csak társas lények vagyunk, és amint szemembe ötlik Imre pirospozsgás fiatalsága, fölvetődik bennem az emléke első találkozásunknak. Aztán némi háládatosságot is éreztem

irányába. Jó meleg érzés öntötte el a gyomrom tájékát. A kiváló tésztáskása emléke. Ilyetén hát szóra fogtam a dolgot.

– Imre, mondd csak, mint, hogyan kerültél ide a kunokhoz. Mert, ha jól emlékszem, még a múlt nyáron apád szűrinek-csizmájának voltál albérlője a tiszacsegi csordánál… Apád aztán derék pásztorember! Hogy szakadtál el tüle…?

– Hát, csak elszegődtem ide, Sándor bácsihoz, hogy segítsek a szüléken. Eleget pusztítottam otthun a kenyeret, meg aztán eluntam a csordát, a míneshöz kívánkoztam… Vesződjék mán csak a csordával édesapám. Ő mán igen kitanulta azt a fortélyos mesterséget… A falusi jauszágtartókkal – tette hozzá még huncut mosolygással, ami rögtön fölébresztette bennem a kíváncsiság ördögét.

– No-no, aztán miben vagyon az a különleges praktika, amivel édesapád uraskodik a csordán, meg a jószágtartókon?

– Hát csak úgy, furfanggal meg kitartással… Ész, meg oszt tapasztalat. Ez pedig van ám az öregnek! Teszem, a jó múltkor is ugyancsak megadta a magáét az egyik kása hóhérnak… Csak úgy szőrmentivel… Sohase tudtuk tüle kikapni a legeltetés után kijáró kommenciókat. Legfőképpen a tejet. A Riska tehén mindig hun egy, hun két literrel kevesebbet adott a járandóság helyett. Leginkább csak egy literecskét… A gazda csak sopánkodott, mint a tiszteletes kandúrja. Hamiskodott, mivelhogy a Riska tehén igen-igen jó tejelő volt. Ő is szerte dicsekedett véle a faluban. De hát a mi kommenciónkat csak nem akarta a zsajtárba csepegtetni… Egyszer oszt apám megunta a dolgot. Gondult egyet, kettő lett belüle. Az estéli beterelèskor a kiskapuban odacserdített egyet a Riska farára, és nagy fennhangon odakajátotta:

– Neé, tala ne, te literes!

– Így ment ez egy idétlig naponta, míglen híre ment a dolognak. A gazda is megorrontotta. A népek meg kuncogtak veszettül a háta megett. Végre is, jómódú gazda létire rühellte a szégyent. Az egyik este, csakúgy a pipaszár mögül odabökte apámnak:

– Ne csúfondároskodjék mán kend azzal a szegény jószággal. Küldje hozzám a fattyat ide estére a zsajtárral… Lesz tej is, meg kalács is… Inkább máshunnét szerzem be… – sóhajtotta magyarázólag utána. Hát így esett. Még kalács is. Pedig az még nem volt járandós. Hja… ja… érti ám az öreg a dürgést… – és csak úgy kuncogott az Imre, hetyke bajusza alá.

Ahogy nagy nevetve végigpislantottam rajta, nem volt nehéz kiolvasnom belőle, hogy ezúttal sem esett messze a karám a kunyhótól… Erősen nyomdokában van az öreg pusztázó diplomatának a fia is. Amint illendő…

6.

Már ott lángolt a fölséges Nap fényes arculatja az újvárosi tanyák fölött, amikor talpra szökkentem. Megráztam a bunda harmatos fürtjeit… Nagyot nyújtózkodtam, nagyot húztam a felém nyújtott papramorgós butykosból.

– Pályinkás jaureggel, Művész uram, szolgáljék egészségire az éjjeli nyugodalom! – köszöntött a szállásadó gazdám.

– Adj Isten neked is, Sándor öcsém! Jó egészségedre szolgáljon ez a bévülről való mosakodás!

Ilyetén kirázván magunkból az éjjeli dermedtséget, munka után láttunk. Sándor már számba vette a ménest. Megszemlélte mindenféleképpen, s mint afféle lovas embernek, mégiscsak ellágyult a szíve a béklyózott kolompos láttán – megszabadította. Az öreg huncut úgy ficánkolt, mint csikó korában, ezúttal azonban kolomp nélkül, nehogy felettébb riadalmas kolompolással táncra perdítse az egész ménest. A vezér-kolomp most fiatalabb, de komolyabb elem nyakába került.

Nyergesem után néztem én is, aki is maga után vonszolva a csikósi pányvakötelet, élénk harsogással legelt. Az első legelés a jószágnál mindig gyors tempóban történik. Azután Sándor is, Imre is neki álltak a gémesnél vödröt rángatni. Ez aztán az igazi reggeli rágyiós torna. Még zeneszót is szolgáltat hozzá a gémes nyikorgása. Kellemetesen megmozgatja a mell-, hát-, derék-, comb- és nyakizmokat az a napi jó pár száz vödör, amit a kútmélyiből kell fölszivattyúzni saját kezűleg a napi háromszoros itatáshoz. Aki kibírja – annak meg is erősödik a dereka tőle…

Már hullámzott a látóhatár a hármas halom felett, amikor nyeregbe ülve elköszöntem és lassú ügetésben nekivágtam a még mindig harmatos mezőségnek.

A pacsirták százai trilláztak a szelíden kék égen. A pusztaságnak ezek a legkedvesebb énekesei. Hátasom oly gangosan szedte patáit, mintha zeneszóra ügetne…

Mielőtt délibábról szólunk, elő kell készítenem a túlérzékeny lelkeket egy s némely kiábrándulásra. Kénytelen vagyok nyakát szegni egy-két túlfeszített fantáziájú romantikus leírásnak, amik sehogysem fedik az előttem játszadozó valóságot… Sietek azonban hozzátenni, hogy a tényleges fényjelenségek szépségei teljességükben pótolják a fölös érzelgősséget.

Ott kell kezdenem, hogy a közönségesen délibábnak ismert fényjelenség nem a hortobágyi pusztaság egyedüli különlegessége. Minden oly nagyobb síkságon, ahol a levegő erősen fölmelegedhetik, a légrétegek sűrűségében jelentős különbségek mutatkoznak – különösen a talaj szintjén. A tárgyakról visszaverődő fénysugár azután ezeken a különböző sűrűségű légrétegeken haladva keresztül – megtörik. Fordított képet mutat. Ez a teljesség. Néha azonban fölemeli, elnyújtja a tárgyakat hihetetlen méretűre. Jelentősebb nagyságban mutat esetleg dol-

Nehéz szóval leírni, ecsettel megfesteni, sőt mozifilmezni azt az emelkedett lelki és testi közérzetet, amit az ilyen pusztai reggel ébreszt az igazak szívében. Ilyenkor érzi át minden lélek azt a keleti örök igazságot, mely szerint:

„Minden egy halhatatlan életből fakad, és minden az élettől pezsdül, mert az élet végtelen."

„A legmagasabb lény mindent átható, tehát mindenben ott rejtőző jóság."

Ősi ázsiai fajtánk lelki szépségeinek igaz tükröződését valójában a pusztázó életben lehet megismerni.

De itt lehet igazán megismerni az örök harcokra termett katona mivoltunkat is, ami csodálatosan megfér békés és derűs emberszeretetünkkel. Ha végigszemlélem a pásztornép kiállását, még mindig romlatlan ősi erkölcseit, foglalkozásbéli szakavatottságát, életrevalóságát, – meg kell érteni fajtánknak hatalmas, évezredes országtartó erejét, lovas népi eredetét. Itt, a nagy pusztaságon minden látszólagos nyugalom mellett idejénvaló, villámgyors cselekedetek az életképesek. Ez a lovas szellem… A gyalogosan cammogókat mindenféleképpen csupán annyira veszik, mint falun a szélső házat.

(A szerző által kihúzott rész a gépiratban)

gokat, a puszta ismeretlen mélységeiből, amik rendes távlati viszonyok között észrevehetetlenek. Általában, és ez a leglényegesebb, teljesen felforgatja a távlati képek arányinak viszonylatát. Éppen ezért ahhoz, hogy a pusztát, de különösképpen a délibábot élvezhessük, három kellék kell: szerencsés idő, jó szem és még jobb látcső.

Szerencsés idő, mert a fényjelenségekhez napsütés kell, legalább is fél napsütés, de holdtölténél is megesik.

A jó szemen kívül a még jobb látcső azért kelléke az igazi megfigyelésnek, mert a látcsövön keresztül való szemlélet nemhogy eloszlatja, hanem egészen közelre hozza, szinte fokozza az észleletek tüneményszerűségét.

Évekre terjedő megfigyeléseim eredményeként állíthatom, hogy a fényjelenségek létrejöttében sem a napszak, sem az évszak nem dönt. Csak minőségileg befolyásolhatja. Teszem azt, télen is észleltem huszonöt-harminc fokos hideg mellett délibáb-jelenséget. Mégpedig éles körülhatároltságban. Egy tiszta, erős fényű, téli holdas éjszakán is megmutatkozott a jelenség, ha elmosódottan is. A borús, szeles, esős idő persze teljesen kizárja.

Legszebb átéléseim az őszi időben voltak, mégpedig a napkelte utáni órákban. Tehát nem délben. Sokkal érdekesebben mutatkozott, mint forró nyári napon. Napnyugtakor pedig, a Nagy hídról tekintve, az elepi szélek sokszor egészen sajátos látványt mutattak. Sajátos esti színeződéssel megtoldva a Deli-báb tündéri játékát.

Hangsúlyozom, hogy tulajdonképpen az ősrégi Deli-bábról beszélek, és nem a modernizált nevű délibábról. A deli és a báb szó összetétele a mi *„deli"* megjelölésünkből és a *„báb"* szó összetételéből származik. A báb ősmagyar jelentősége tündért jelöl. Bábaasszony régi értelemben tündérasszonyt jelent. Ilyetén tehát a Deli-bábnak Deli tündér volna az igazi értelme. Egy legenda van följegyezve róla az Ipolyi magyar mitológiájában:

Deli báb az alföldi puszták leánya, a Tenger testvére. Kegyeiért a Szél meg a Nap versenyeznek. Deli báb azonban a Napot szereti, és folyton menekül a Szél elől…

Egy másik monda is van, amelyben a Puszta és a Tenger leánya a Deli báb. A Nap meg a Felleg áhítoznak szerelméért. Ebben is a Napot szereti a Deli báb. Némileg le kell lepleznem Tündér őnagyságát, mert bizony, tapasztalatom szerint a könnyű, világos felhős éggel is szokott szemezni olykor-olykor. Természetesen ilyenkor az öreg, féltékeny Nap szemeire felleg borul.

Végezetül, száz szónak is egy a vége. Tulajdonképpen mit lehet látni? Miben áll a Deli-báb, a Nap, a Szél s a fellegek sajátos tündéri játéka? Megkísérlem a leírását.

Őszi hajnal. A Nap már egy bakaraszynyira emelkedett a kos-hodály fölé. Az ellentétes égtáji részek, Óhát felett, még lilás ködben úsznak. Ég és Puszta pereme egybefolyik csodás színekben.

Egyszerre, mint egy varázspálca ütése nyomán, a sokszínű testetlenségből formák jegecesednek…

A Kócsi pusztaság csillog, villog kis fehér tanyaházaival… Majd hirtelen felhőkarcoló magasságokba fölnyúlik. Mellette, körülötte csodálatos vizjárművek ringatóznak lágy hullámokon, egy-egy sejthető kútgémmel, ami anténává csúcsosodik. Mindezek fölött fantasztikus kékségben lebeg a Mátra, mint egy levegőben úszó égi sziget.

Most hirtelen árad a tenger. Errefelé hömpölyögnek hullámai felém. Már elérték a Hármashalom legtávolibb őrdombját, majd a másodikat is. Mind a két domb fölemelkedik a levegőbe, rövidesen a harmadik alá is hullámok fodrozódnak, s úgy úsznak, tükröződnek, mint három hatalmas cethal. Előttem ugrat egy csikós a pusztába. Alig egy kilométer után víz sza-

lad alája, s mint Csaba vitéz szellemlovasa, tovatűnik gyors vágtatással a levegőben.

Megdörzsölöm két szememet. Megtörülöm a távcső üvegjét – a lovast többé seholsem látom… Mindenütt fényes hullámverés. Majd hirtelen egy felhőárnyék vetődik közbe, és ott látom magam előtt a legelő gulyát. A jelenség tovatűnt, és:

… Tündéred az enyelgő Délibáb,
vickándozva játszik idébb-odább.

7.

Virágporos, enyhe szellő simogatta a sárgára aszott fűszálakat. A szikfokok fehérje elő-elővillant a nagy sárga tengerből. Ez a Hortobágy mezőségének legjellegzetesebb színe. Az ég selymes kékjébe elmosódottan púposodott az öreg Szenci bacsó kunyhója. A hétszer görbe kútágas beléfúródott a levegő égbe. A tetejében egy kék vércse kémlelte az ürgelukakat.

A guggon ülő hodály felől olykor bégetés hallatszott. Szinte aláfestette ez a bégető hang a nagy, szétáradó csendességet. Az öreg bacsó abban fáradozott, hogy a vasaló hamuja alól egy kis parazsat kölcsönözzön a pipájának. A juhász kampója neki volt támasztva a kunyhó ajtajának. Mellette heveredett el az egyik puli. Ez itten a regula. Eladdig, amíg egy parancsszó nem hangzik, ezzel is bé kell érni egy jólnevelt juhász kutyának. Mert hiszen a gazdájának sem sokkal kényelmesebb enyhhely járadékos. Láttam egy bojtár gyereket, aki egy dörgölődző fa árnyékában szunnyadozott… Ami még egymagában és árnyékbéli sováyságban nem is lett volna olyan megcsodálni való, ha a következőket nem észlelem. A fattyú, miként a dörgölődző fa árnyéka, szintén a nap után igazodott, hajszál pontosan. Legfeljebb egyszer a hasára, egyszer a hátára [feküdt (a kéziratmásolat alján itt egy sor lemaradt) egymás] után.

Ezúttal az öreg bacsó halkan dudorászott. Kedvében járt az üdő. Valami olyasféle pásztornótát ismételgetett, ami arra megy ki, hogy:

Három ürü nem nagy falka,
három juhász hajtogatja,
elöl megy a harangos,
nem is juhász, ki nem gacsos.

Hát persze, persze. Mi is van azon megénekelni való, még hozzá elmélázó nekibúsulással, hogy valaki gacsos… avagy, amint a juhászoknál ez gyakori: juhász lábú. Ilyesmikben van valahol nyitja a pásztori énekek és az élet egyéb meglátásai között – a dolgok örök összefüggéseinek. A pásztorság között kétségtelenül sok a művész lélek. A költői lélek szinte velük született. Sőt, nem egy közöttük a nótafa. Ez a fa szintén egyike azon keveseknek, amik a pusztaságon

Az öreg számadót utoljára láttam. Lassú léptekkel vonult a kosnyáj után. Mert magyar juhok kososa volt. Ritka, ősi fajú jószág gondozója, akit már csak a bunda kedviért nevelnek még itt, a Hortobágyon. Kezében egy nyitott énekeskönyv volt… A jó Atyát szólongatta az égben, hangos zsoltározással… A játékos Deli-báb megrezgette alatta a mezőséget és úgy úszott a csavaros szarvú juhokkal a levegő égben, mint régmúlt idők áldozatra induló fehér üstökű táltosa.

(A szerző által kihúzott rész a gépiratban)

gyökeret vernek – a közmondásos köcsögfán, dörgölődző fán, no meg a kútágason kívül. Ez utóbbinak ugyan már könnyebb a megélhetése, miután a csőrit mégiscsak a vízbe mártogatja…

Magányos életük, pusztázó magárautaltságuk elmélyülővé teszi őket, valahogy a robotos élet fölé tudnak emelkedni, ami, teszem azt, a kőbeszorult városi élet zsúfoltsága mellett szinte lehetetlen.

Hogy azonban az öreg bacsónál maradjak, szavait kell idéznem, melynél mélyebbet, emberibbet úgysem tudnék kitalálni:

– Számot vet – tetszik tunni – a pásztor níp minden nap ügyes-bajos dógával. Aztán elmélkedik a világ sorján. A szeretett családja megílésin… Aztán meg kibeszélgeti magát fűvel-fával, ami itt ugyan feletébb gyéren akad. Meg az jószággal – a pulival. Aztán amit csak úgy ki nem lehet mondani, hát elhangoskodja – ínekszóval…

✣

Olyan ez, uram, a szomjas líleknek, mint a borital a gégének…

(1927–28 körül)

FÜGGELÉK I.

Kovács Imre csikós számadó levele a szerzőnek

Nagyhortobágy, 1933. május hó 15.

Kedves Művész úr, tudósítom, hogy levelét megkaptam, melyet nagy köszönettel fogadtam, de míg Mátán voltunk, nem volt időm és alkalmam írni, avval a szándékkal, hogy majd ha átköltözünk az ökör földre, azonnal írok, és a két levelet borítékkal eltettem a kis ládámba és bezártam. Az átköltözéssel a kulcsát elhattuk, és most voltam Debreczenbe tizedikén, és ott nyittattam ki lakatossal, emiatt nem tudtam hamarább írni választ. Tehát nagyon szépen felkérem művész urat, ne tessék azért rám bosszankodni, sajnáltam a kis ládikát összeroncsolni.

Nagyon szépen köszönjük feleségemmel és családommal együtt a művész úrnak és feleségének az rólunk való megemlékezést. Mink is köszöntjük a művész urat kedves feleségével együtt, az egész családom.

Tudósítom a művész urat a ménes állományról. A ménes 70 darab. Elég jó karban vannak, a telelés eltölt lassan, elég jó gyenge telünk volt. A Tavasz elég gyenge volt, kevés mező, de most már Május hónap sokat nevelt a mezőn. A gazdasági ménesek ott állnak, ahol ezelőtt álltak egypár évvel. 3, 4, 5 és 7 száz darab a legtöbb. A régi pásztorok mind megvannak. Csak Nádasdi István ment a faluvég halmáról, annak ménesiből 1931-be elloptak két csikót, 1932-be három darabot, így kénytelen volt felhagyni a szolgálattal. Nem maradt néki semmi jószága, fizetése elment. Az öreg Farkas még megvan, és az öreg Ferge István szinte megvan. A malomháznál Agárdi rendőr megvan, a malomházi hídon járnak. Agárdi tiszteli a művész úrékat családjával együtt.

Tar Mihály Mátáról elment a vágó hídra szolgálatba. A biztos úr Nagy Sándor Május hó elején pakolt el, Debreczenbe elnyugdíjazták. Bóer Doktor úr a biztoshelyettes. Szabó Géza ménesmester úr szinte nyugdíjas lett, Április elején pakolt el a maga házába. Nékünk pedig Mezőhegyesről jött ménesmester, Mihácz Elek, ottan fő patkoló mester volt a méntelepen.

Rimóczi még megvan, kint van most is a Csárdánál. Hegedülne, hogyha volna kinek.

A Hatalom már nincsen meg, a múlt év tavaszán elvették tőlünk és igába fogták, napszámos kocsis hajkázta, és annyira lejárták, hogy egy éjjel lefeküdt és nem bírt többet felállni, elgyengült, felemelték, összerogyott, így aztán fejbe lőtték Mátán, és eltemették, nékünk az óta csak a Szilárd maga a hátasunk.

Más egyebet, újságot nem tudok írni, nagyon, de nagyon rossz a helyzet erre is.

Tiszteli Tóth Imre mezőőr az ő családjával együtt a Művész urat kedves feleségével együtt. Szabó Géza volt ménesmester is üdvözli művész úrékat. Továbbá én is és családom tiszteljük művész urat kedves feleségével együtt, erőt, egészséget kívánunk a távolból.

Boldog pünkösdi ünnepet kívánunk.

Maradok tisztelettel hozzájok

Kovács Imre törzs csikós Számadó

Nagyon sajnálom, hogy nem tudtam hamarább írni.

Mikor látogatnak meg bennünket Művész úrék, azt várjuk nehezen.

FÜGGELÉK II.

A szerző és a közreadó

A Bácsalmáson 1880. március 8-án született (de Zentán nevelkedett) Boromisza Tibor festőművésszel Szentendrén ismerkedtem meg még 1950 késő őszén, ahová 1944 szeptemberében menekültünk Erdélyből. Volt ottani gimnáziumi tanárom, Bánáti Sverák József festőművész – aki rajzot és művészettörténetet oktatott nálunk a helybeli piarista, majd egy éven át a ferences rend által gondozott gimnáziumban, mígnem 1949-ben államosították – ismertetett össze vele, azzal a gondolattal, hogy mint akkori muzeológus egyetemi hallgató, talán lépéseket tudok tenni, hogy hortobágyi visszaemlékezéseit valamelyik néprajzi folyóiratban közöljék. A magas termetű, harsány hangú, apámnál alig egy esztendővel idősebb, ismert és rangos művész mély benyomást tett rám, de hiába ajánlottam néprajzos tanáraim vagy jövendő kollégáim körében, a dolog nem sikerült. Sem Keszi Kovács László, sem pedig Diószegi Vilmos ajánlása nem tett megfelelő hatást a szerkesztőkre. A politikussá vált Ortutay Gyulára, a néprajzosok akkori „vezérére" nem is mertem gondolni azokban az években, amikor éppen a „kuláktalanítás" zajlott és parasztjainkat termelőszövetkezetekbe kényszerítették. Megemlítettem őt és írásait egyik legkedvesebb tanáromnak, László Gyulának is, aki egyébként nem csupán régész, hanem grafikusművész volt – ő a „puszta poétájának" nevezte. Annak a paraszti kul-

túrának, amit Boromisza oly jól ismert, egyszeriben vége lett. Így hát visszaadtam neki a kéziratát. Hogy az egykori huszár miket is mondott akkor nekem, azt most nem is lehetne leírni… A Ludovika Akadémián végzett, 1914 és '18 között Szatmárnémetiben szolgált huszártiszt, korábban, huszonkét évesen kezdett festészetet tanulni Nagybányán, Ferenczy Károly szabadiskolájában, majd a tanítványaként. 1914-ben Budapesten már nagysikerű kiállítása volt. Megelőzően, a század elején sokat utazott és tanult például Münchenben. Rómában és Párizsban is járt, a nála alig egy esztendővel idősebb Medgyessy Ferenccel, sőt arra is gondolt, hogy ő maga szintén szobrász lesz. Hatott rá a Matisse híveiből verbuválódott Fauves (Vadak) mozgalma is. Idehaza, szembeszegülve a Réti István által vezetett konzervatívokkal, sajátos magyar művészet létrehozását tűzte ki célul. Korábban, 1918-ban, a későbbi szintén neves szentendrei festővé lett Pirk Jánost is inspirálta. Ő maga 1922-től élt Szentendrén. Már abban az évben megfestette a Rab Ráby teret, esti fényben. 1933-ban hortobágyi múlttal a háta mögött a Magyar Képírók Társaságában mutatkozott be programjával. Hortobágyi múlttal, hiszen 1927-től összesen tizennyolc hónapot töltött a pusztában, ahol óriási tapasztalatra tett szert. Boromisza maga is úgy tudta megragadni és ábrázolni a fényt, mint Egry József, akivel 1909-ben együtt mutatkoztak be a budapesti Művészházban. Budapesti bemutatkozása előtt, Szentendréről utazott a Hortobágyra, ahol – mint már jeleztük – megismerkedett a pásztorélettel. Némileg ugyan tévedésben volt azt illetőleg, hogy töretlen, szinte honfoglaláskori pásztorélettel találkozik, hiszen már maguk a tenyésztett állatok is viszonylag újabbak voltak, minthogy sem a rackajuhok, sem pedig a magyar szürkemarhák nem voltak őshonosak (az utóbbiak, például, Lengyelországból kerültek hozzánk a törökkor után, a 17. század vége felé). A helybeli pásztorokról egyébként több

A szerző a korabeli magyarországi théraváda buddhista kör vezető tagjai közé tartozott az 1930-as évek elején. Az első sorban (jobbról): Boromisza Tibor, Rohonczy János, Kovács György, mögöttük (jobbról): Gulyás Ferenc és Vágó László

mint hatvan életnagyságú képet festett. Magáról a tájról is számosat (*Hídi vásár, Nádaratás, Ménes a viharban* stb.). Képeit saját maga tervezte, máig meg nem fejtett rovásírással szignálta.

A Hortobágyot jóval később, 1973-ban nemzeti parkká nyilvánították. Legalábbis egy részét, mivel a repülőteret, ahol a szovjet, majd később a magyar bombázók állomásoztak, meg sem lehetetett közelíteni. Az ősgyepet ott letarolták. 2013 októberében vetődött csak fel végre, hogy a megszüntetett repülőtér helyét rekonstruálják. A régészeti kutatásokat is sokáig korlátozták, egészen addig, amíg az Árkusnak nevezett határrészben, 1954-ben késői avarkori fejedelmi nemzetség temetőjére nem akadtak és fel nem tárták (benne tizenhat lovassírral, a közelében pedig egy ősmagyar sírral).

Boromisza a festőművészet mellett a parasztság sorsa és jövője iránt is erősen érdeklődött. 1933-ban meglapította a parasztpárti *Eke* című folyóiratot, melynek szerkesztője is volt a megszűnéséig, azaz 1939-ig bezárólag. 1945 és 1953 között Keszthelyen élt, Fenékpusztán is sokat dolgozott.

Boromisza Tibor 1960. január 8-án hunyt el Szentendrén. Mivel azonban magam 1955-től egészen 1959 őszéig a volt Szovjetunióban kutattam, kerestem és tanulmányoztam őseink régészeti hagyatékát, nem tudtam ott lenni a temetésén (annál is inkább, mivel 1959 késő őszétől már a Budai Várban laktam). Özvegye és negyedik felesége, Császár Ilona (aki budai címemet akkor még nem ismerte) adta nekem később ajándékba az egyik hortobágyi akvarelljét (a *Karám* címűt), valamint az általam már ismert kéziratát és az egyik pásztor levelét, melyek végül itt kerülnek közlésre.

Képeinek nagy része sajnos tűzvész áldozata lett műtermében az 1945. február 4-éről 5-ére virradó éjjel. A többi, ami megmaradt, eléggé szétszóródott, jóllehet a Debreceni Déri Múzeum és a Magyar Nemzeti Galéria is többet őriz közülük (egy részüket csupán reprodukció alakjában). Családja Szentendrén, a dunaparti sétányon 1964-ben emlékszobát létesített, ahol számos alkotása látható.

Irodalom

Boromisza Tibor kéziratos önéletrajza a Magyar Nemzeti Galéria Adattárában.
Ecsedi István: *A Hortobágy puszta élete*. Debrecen, 1914.
Haulisch Lenke: *Boromisza Tibor*. Budapest, 1979.
Jurecskó László: *Boromisza Tibor nagybányai korszaka 1904–1914*. Miskolc, 1996.
Losonczi Miklós: Boromisza Tibor festő életműve. *Studia Comitatensia* (Szentendre) 10. köt. (1982) 113–128. o.
Murádin Jenő: *Nagybánya. A festőtelep művészei*. Miskolc, 1994.
Surányi Dezső: „A ló háta formálja az országot". *Eleink. Magyar őstörténet* XII. évf. (2013) 4. sz. 21–46. o.
Szij Béla: Boromisza Tibor. *Művészet* 1962/2. sz. 22–23. o.
Török Katalin: *Boromisza Tibor, 1880–1960*. Pest Megyei Múzeumok Igazgatósága, 2012.

Erdélyi István

A szerkesztőség köszönetét fejezi ki Török Katalinnak
Boromisza Tiborral kapcsolatos értékes információiért és javításaiért.